

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO. : 95

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ YAYINLARI NO. : 6

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUK UNIVERSITY

II. MİLLETLERARASI MEVLÂNÂ KONGRESİ
SECOND INTERNATIONAL MEVLÂNÂ CONGRESS

3 - 5 MAYIS 1990
MAY

TEBLİĞLER
PAPERS

KONYA / TÜRKİYE
TURKEY

ATTÂR, ESRÂR-NÂME'Sİ VE MEVLÂNÂ

Yrd. Doç. Dr. Gönül AYAN

Şeyh Feridüddin ATTÂR, İran - Fars edebiyatının meşhûr ve büyük şairlerindendir. Tahminen (1119 - 1193) yılları arasında yaşamıştır. Nişabur'un Kedgen köyünde dünyaya gelen Attâr'ın 114 yıl gibi uzun bir hayat yaşadığını ileri süren kaynaklar da vardır. Attâr'ın hayatı menkıbelerle süslenmiştir. Bunlara göre babası, 1200 veya 1207 yıllarında ölen Kutbüddin Haydar'ın dervişi Ebu Bekir İbrahim'dir. Attârlıkla meşgul olan babasının mesleğini seçen Feridüddin de ATTÂR olarak şöhret yapmıştır.

Şeyh Feridüddin ATTÂR, baba mesleği attarlık sayesinde dertlilere deva dağıtıp, kimseye muhtaç olmadan, hiçbir zalimin ekmeğini yemeden, saygıya lâyık olmayanlara boyun eğmeden hayatını geçirdiğini, öğünerek anlatır.

Şeyh ATTÂR'ın attârlığı ve attâr dükkânı ile ilgili rivayetler kaynaklarda bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı şudur:

Attâr, dükkânı önünde büyük tâcir edasıyla, gururlu bir şekilde oturmaktadır. Yoldan geçen bir derviş ona bakıp ağlamaklı bir âh çeker! Attâr, buna çok sinirlenerek, dervişin acele oradan uzaklaşmasını ister. Derviş: "**Ben yükü hafif bir adamım! Dünyada bu hırkadan başka bir şeye mâlik değilim! Ey kesesi türlü ilâçlarla dolu olan efendi, bu dünyadan göceceğin vakit ne yapacaksın? Benim gidişim kolay! Sen bu kadar mal ile aynı kolaylığa sahip değilsin!**" diyerek, hırkasını çıkarıp başının altına koyar ve ruhunu Hakk'a teslim eder!

Bu olay, Attâr'ın gerçeği anlamasına sebep olur. Dükkânındaki malı dağıtır. Tâat ve ibadete yönelir. Tarikat erbabının hikâyelerini toplayıp menkıbelerini dinler. Dünyaya ait süflü düşünceleri kalbinden silmeye çalışır. İlim ve mârifet tahsil ederek, nefsini terbiye ile uğraşıp esasa ulaşmayı gaye bilir.

Bazı kaynaklar Attâr'ın seyahatler yaptığını, Mekke'ye gidip Kâbe'yi ziyaret ettiğini yazarlarsa da hayatının sonlarına doğru yazdığı ESRÂR-NÂ-

ME isimli eserinde, Kâbe'yi görme arzu ve hevesi içinde bulunması, bu seyahatlerin yapılmadığını ortaya koyar.

Attâr'ı bir şeyhe bağlayan bilgiler de vardır. Fakat o ne bilinen bir şeyhin müridi olmuş, ne de kasdolunan mânâda bir mütasavvıftır. Attâr, bir tasavvuf muhibbidir.

O tasavvufî hayat tarzından hoşlanmış ve onu benimsemiştir. Tariîkatın âdâp ve erkânından ziyade, tasavvuf felsefesine ve sûfiyâne yaşayışa tutkundur. Bu düşüncenin etkisiyle rahat ve serbestçe düşünüp hissettiklerini özgürce ortaya koymuştur. Bunları ortaya koyarken de kısa hikâyelerle anlatma yolunu seçmiştir.

Attâr'ın Şeyhlerin Şeyhi Rûknüddin Akkâf'ın dergâhına girdiği söylenirse de daha sonraki araştırmacılar, bunun doğru olmadığını, onun bir tarikatle ilgisi bulunmadığını ileri sürerler.

Şeyh Attâr, kaynakların bazısında belirtildiğine göre, Kur'an-ı Kerim'in sûreleri sayısınca eser yazmıştır. Bu eserlerde kendisinden önce gelen mutasavvıf şairlerin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu etkiyi Mevlânâ Celâleddin Rûmî görmüş ve Hakîm Senâyî (Ölümü: H. 525 - M. 1131)'nin Attâr üzerindeki etkisini şu beytiyle ortaya koymuştur :

عطار روح بود سنائی دو چشم او . ما از بی سنائی و عطار آمدیم

(Attâr, ruh, Senâyî onun iki gözü idi. Biz Senâyî ve Attâr'ın arkasından geldik.)

Attâr'ın söylediklerinin menşei Hakîm Senâyî'ye bağlayan Mevlânâ, Hakîm Senâyî'nin kendisine de kaynaklık ettiğini yine şöyle dile getirir :

ترك جوشی کرده ام من نیم خام . ار حکیم غزنوی بسنو تمام

(Ben coşkunuğu terketmişim. Yarı hamım. Tamamını Gazneli Hakîm'den dinle!)

Bu beyitlerden açıkça anlaşıldığı üzere, karşımıza Hakîm Senâyî - Attâr - Mevlânâ Celâleddin Rûmî silsilesi çıkmaktadır. Bu silsile temsilcilerinin eserlerinin gerek muhtevasında gerekse şeklinde bir iletişim açıkça görülür. Bu silsilede, kısa hikâyecilik esası oluşturmaktadır.

Bu üç mutasavvıf şâirde, duygu ve düşüncüyü kısa hikâyelerle ortaya koyma, bir üslûp ve bir anlatım şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı eserlerinde bu kısa hikâyeler, çerçeve hikâyelerle bir daire, bir çenber içine alınarak konu bütünlüğü sağlanır. Görüldüğü üzere, kısa ve çerçeve hikâyeler

cilikte, Attâr ile Mevlânâ ilişkisi açıktır. Bu ilişki, Mevlânâ'nın düşüncesinde de Attâr tesirini doğrulamaktadır. Mevlânâ da bu etkiyi özellikle belirtmiştir. İrfan sahibi şairlerin en büyüklerinden olan Mevlânâ Hazretleri, Attâr'ı büyük bilmiş, kendisini onun yanında küçük görmüş;

هفت شهر عشق را عطار گشت . ما هنوز اندر خم يك كوچه ایم

(Aşkın yedi şehrini Attâr dolaştı. Biz, henüz küp içinde bir köşeyiz.) diyerek, Attâr'ın seyr ü sülûkte kendisinden çok ileri merhalelere ulaştığını ifade etmiştir. Yine Mevlânâ, Attâr'ın büyüklüğünü ve ona olan hayranlığını şu beytiyle ortaya koyar :

من آن ملایی رومی ام که از نطقم شکر ریزد

و لیکن در سخن گفتن غلام شیخ عطارد

(Ben, Anadolu'nun dilinden şeker döken bir mollasıyım. Fakat söz söylemede, Şeyh Attâr'ın kölesiyim.)

Attâr'ın bütün şairler arasında en büyük olduğuna inanan Mevlânâ bu büyüklüğü;

آنچه گفتم در حقیقت ای عزیز . آن شنیدستم من از عطار نیز.

(Ey dost, gerçekte söylediğim o şey, Attâr'ın söylediğinden başkası değildir!) şeklinde dile getirir.

Attâr'ın büyüklüğü ve eşsizliği hakkında, başkaları da Mevlânâ gibi düşünmektedirler. Şeyh Mahmud Şebüsterî (Ölümü: H. 720 - M. 1320) şöyle der:

هرا در شاعری خود عار نیاید . که در صد قرن چون عطار نیاید

(Bana şairliğimden âr gelmez. Attâr gibisi yüz asırdan beri gelmedi.)

Sûfî şeyhlerinden Alâ'üddevle Sümnânî (Ölümü: H. VIII yy.), Attâr ile Mevlânâ'yı birlikte mütâlaa ederek :

سرمی که در درون دل مرا پیدا شد . از گفته عطار و مولانا شد

(Benim gönlümün içine düşen sır, Attâr ve Mevlânâ'nın sözünden geldi.) der.

Daha önce de belirtildiği gibi, pekçok eser sahibi olan Attâr'ın İran Edebiyatında, duygu ve düşünce hayatında etkisi büyüktür. Attâr, Türk Edebi-

yatında da çok sevilmiş, beğenilmiş, örnek alınmış ve eserlerinin pekçoğu Türkçe'ye aktarılmış irfan sahibi bir şairdir. Onun eserleri Türkçe'ye bazan tercüme şeklinde bazan bazı kısımları Türk duygu ve düşüncesine göre adapte edilerek, bazan da bir türün adı olarak kazandırılmıştır. O kadar ki bu ad altında bir tür'ün vücuda gelmesine sebep olmuştur.

Attâr'ın ESRÂR-NÂME'Sİ de Türk Edebiyatında, özellikle tasavvufi çevrelerde etkili olan eserlerdendir. Bu eser, edebiyatımızda ESRÂR-NÂME adıyla - manzûm ve mensûr - bir dizi eserin yazılmasına kaynaklık etmiştir.

Türk Edebiyatında Esrâr-nâme yazan ve yazdıkları iddia edilen müellifler ve eserleri, tarafımızdan tek tek incelenerek, bilim dünyasına sunulmuştur.

Türk Edebiyatı'nda bir tür oluşturarak - manzûm ve mensûr, tercüme ve telif - bir dizi eserin yazılmasını sağlayan Attâr'ın Esrâr-nâme'sinin Türkiye kütüphanelerinde hayli yazma nüshası vardır. Mevlânâ Kütüphanesinde de iki yazması bulunmaktadır. Esrâr-nâme, bizim incelediğimiz nüshalarına göre, 22 makedir. Bunlardan ilki "TEVHÎD" olup 154 beyittir. İkinci makale: "NA'T" ve "MİRÂC"tır. 108'erden 216 beyittir. Üçüncü makale: Hz. Ebu Bekir için 15, Hz. Ömer için 15, Hz. Osman için 14 ve Hz. Ali için 25 beyitlik "Medhiye"yi ihtiva etmektedir. Dördüncü makeden sonra ise hikâyeler başlar. Bunlar arasında 2 beyitten 80 beyte kadar uzayanları vardır. Makale başlığı altında da 28 - 115 beyitlik kısımlar mevcuttur. Eserin toplam beyit sayısı 2880'dir. Hikâye sayısı ise: 87 kadardır.

Bizim üzerinde çalıştığımız Tebriz'li Ahmedî'nin Esrâr-nâme'sine de geçen Attâr'ın Esrâr-nâme'sindeki hikâyelerden birisi şöyledir :

Adamın birisi, yaya olarak 40 kez hacca gitmiştir. Son kez hacca giderken "Kırk defa hacca gittim. Pekçok nâfile namaz kıldım. Bunlardan birisi kabul olursa bana yeter!" diyerek gururlanır. Fakat hemen pişman olur. 40 haccı bir ekmeğe değişir. Bir uyuz köpek gelse de bu ekmeği ona versen, diye düşündüğü sırada karşısına bir köpek çıkar. Ekmeği önüne atar. Köpek dile gelerek, şöyle der: "Sen, 40 haccı bir ekmeğe satmayı hüner mi bilirsin!? Senin atan da sekiz cenneti iki buğdaya satmıştır. Kendine bak! Erenler nerede, sen neredesin? Sen malını terkettin ama dedikodusundan kurtulamadın. Senden malını değil, lâfını terketmeni isterler. Mademki ektiğini biçersin, bâri pis tohum ekmemeye gayret et! Allah için yaptığın her ibadete yüz, yüzüne ise bin bulursun!" der.

Attâr'ın Esrâr-nâme'sindeki bir başka hikâye de şudur :

Bir zamanlar kendi halinde bir deli vardır. İnsanların taşlamasından dolayı ortaya çıkamaz. Birgün sokağa çıktığında, çocukların taş yağmuruna

tutulup sahraya doğru kaçar. Derken dolu yağmaya başlar. Deli, yüzünü göklere çevirip: “Ey güçlü yüce Tanrı, sen de mi bu uşaklara uydun?!” gibi serzenişlerde bulunur. Hâl ehli ve deli olan bu velînin sözleri Allâh’a hoş gelir!

Bu hikâyelerin sonlarında, Attâr’ın gönüllere hitap eden eğitici sesi duyulur.

Attâr’ın bu ESRÂR-NÂME adlı eserinin Mevlânâ’ya ulaşmasına ve Mevlânâ’daki ilâhî parıltıyı keşfine dair, kaynaklarda şöyle bir rivayet vardır:

Mevlânâ’nın babası Bahaüddin Veled, Belh’i ve Horasan’ı terk edince maiyyetindekilerle hacca gitmek üzere yola çıkar. Kafilâ Nişabur’a uğrar. Şeyh Feridüddin Attâr, Mevlânâ Bahaüddin Veled’i ziyarete gelir. Küçük Celâleddin’i görür. Mevlânâ hazretleri o zaman üç yaşlarındadır. Attâr, Esrâr-nâme isimli eserini küçük Celâleddin’e verir ve babasına: “Çok zaman geçmeden, bu senin oğlun âlemin yüreği yanıklarının gönüllerine ateşler salacaktır.” der.

Daha sonraları, Mevlânâ’nın Esrâr-nâme’yi zaman zaman okuduğunu da aynı kaynaklar naklederler.

Yine kaynaklardan öğrendiğimize göre; Hüsameddin Çelebi, Attâr’ın ve Hakîm Senâi’nin mesnevilerini okumuş, Mevlânâ Celâleddin Rumî’ye de bunlara benzer eserler yazmasını tavsiye etmiştir.

Mevlânâ Celâleddin Rumî’nin 25618 beyit uzunluğunda olan Mesnevî-i Manevî isimli büyük eserinde Attâr tesiri; gerek üslûbun tekellüfsüzlüğünde, gerek beyitlerin sürat ve heyecan içinde yazılmış olması şeklinde, gerek eserin bir çağrışım suretiyle kaleme alınmasında, yine Şair’in bir konudan diğer bir konuya geçerek başladığı bir hikayenin arasına uzun öğütler sıralaması tarzında bariz bir şekilde kendini göstermektedir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz; Attâr’ın sadece Esrâr-nâme isimli eseri değil diğer bütün eserleri Mevlânâ Celâleddin Rumî Hazretleri üzerinde etkili olmuş, Mesnevî’deki birçok hikâyeye bu eserler kaynaklık etmiştir. Nitekim Mesnevî’nin ilk onsekiz beytinde görülen “şikayetçi ney”, Attâr’ın Cevherü’z-Zat isimli eserinde de daha mufassal olarak mevcuttur.

Fakat Mevlânâ Hazretlerinin üslubundaki; coşkunluk, lirizm, heyecan, tasavvufî düşüncesindeki; derinlik İlâhî Aşk da ulaştığı merteye, Attâr’ı ve başkalarını gerilerde bırakmıştır.

FAYDALANILAN ESERLER :

- Ayan, Gönül; Tebrizli Ahmedî - Esrâr-nâme (İnceleme - Metin), Konya 1989, (Basılmaktadır).
- Feridüddin Attâr; Esrâr-nâme, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 1732, 5439.
- Levend Agah, Sırrı; Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara Türk Tarih Kurumu Matbaası, 1973, C. I.
- Lûgal, Necati; Devletşâh Tezkiresi, İstanbul Kervan Yayın ve Kitapçılık Neşriyatı A.Ş. Ofset Tesisleri 1977.
- Rıza-zade, Şafak; Tarih-i Edebiyat-ı İran, Çaphane-i Pervin 1320, II. baskı.
- Ritter, Helmuth; Attâr, İslâm Antsiklopedisi, İstanbul Millî Eğitim Basımevi 1961, C. 2.
- Ritter, Helmuth; Celâleddin Rumî, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul Millî Eğitim Basımevi 1963, C. 3.
- Türk Ansiklopesi; Attâr, İstanbul Millî Eğitim Basımevi.
- Uludağ, Süleyman; Tezkiret'ül-Evliya, İstanbul Ayyıldız Matbaası.